

e-ISSN: 1694-8653

№2/2025, 28-34

УДК: 93(07)

DOI: https://doi.org/10.52754/16948653_2025_2_4

**ИРАНДАГЫ «ИСЛАМ РЕВОЛЮЦИЯСЫ» XX КЫЛЫМДЫН АКЫРКЫ
ЧЕЙРЕГИНДЕГИ ЭЛ АРАЛЫК МАМИЛЕЛЕРДИН ФАКТОРУ
КАТАРЫНДА**

**«ИСЛАМСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ» В ИРАНЕ КАК ФАКТОР МЕЖДУНАРОДНЫХ
ОТНОШЕНИЙ В ПОСЛЕДНЕЙ ЧЕТВЕРТИ XX ВЕКА**

**"ISLAMIC REVOLUTION" IN IRAN AS A FACTOR IN INTERNATIONAL RELATIONS IN
THE LAST QUARTER OF THE XXTH CENTURY**

Бабаева А.Д.

Бабаева А.Д.

Babaeva A.D.

п.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.п.н., доцент, Ошский государственный университет

Associate Professor, Osh State University

adbabaeva@oshsu.kg

Ташматова Ш.Ш.

Ташматова Ш.Ш.

Tashmatova Sh.Sh.

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

Masters Student, Osh State University

shtashmatova@oshsu.kg

ИРАНДАГЫ «ИСЛАМ РЕВОЛЮЦИЯСЫ» XX КЫЛЫМДЫН АКЫРКЫ ЧЕЙРЕГИНДЕГИ ЭЛ АРАЛЫК МАМИЛЕЛЕРДИН ФАКТОРУ КАТАРЫНДА

Аннотация

Бул макала 1978-1979-жылдары Иранда болгон Ислам революциясынын идеологиялык шарттарын эл аралык мамилелерге таасир кылуучу багыттарына арналган. Бул революциянын өзгөчөлүгү көп жагынан анын бир катар объективдүү факторлорго карабастан болгондугунда болгон. Революциялык окуялар 1960-жылдары Шах Мохаммад Реза Пехлеви тарабынан жүргүзүлгөн реформалардын натыйжасында жетишилген өлкөнүн экономикасынын калыбына келишине жана коомдук турмуштун либералдашуусуна карабастан ишке ашкан. Диний мүнөздөгү идеологиялык өбөлгөлөр сөз болуп жаткан революциянын негизги кыймылдаткыч күчү болуп калды. Анын натыйжасы дүйнөдөгү жалгыз ислам республикасынын пайда болушу болду. Калкты мобилизациялоого идеялардын потенциалдуу таасирин түшүнүү жана бул таасирдин мүнөзүн баалоо үчүн Ирандын тажрыйбасы кызыктуу көрүнөт. Азыркы шартта, батыш-борборук дүйнөлүк тартип кайра каралып жаткан кезде, практикалык мисалдарга таянуу менен конфликттерди чечүүнүн альтернативдүү жолдорун изилдеп, алардын артыкчылыктарын жана маанисин аныктоо мурдагыдан да актуалдуу..

Ачкыч сөздөр: Ислам, тынчтык орнотуу, төңкөрүш, Иран, тышкы саясат, реформалар, чыр чатактар

«ИСЛАМСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ» В ИРАНЕ КАК ФАКТОР МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПОСЛЕДНЕЙ ЧЕТВЕРТИ XX ВЕКА

"ISLAMIC REVOLUTION" IN IRAN AS A FACTOR IN INTERNATIONAL RELATIONS IN THE LAST QUARTER OF THE XXTH CENTURY

Аннотация

Данная статья посвящена рассмотрению идеологических предпосылок Исламской революции, произошедшей в Иране в 1978-1979 гг. и ее влияние на международные отношения. Особенностью данной революции стало то, что во многом она произошла вопреки целому ряду объективных факторов. Революционные события имели место, несмотря на экономический подъем и либерализацию социальной жизни в стране, достигнутые в результате реформ, проведенных шахом Мохаммедом Резой Пехлеви в 1960-х гг. Идеологические предпосылки религиозного характера стали главной движущей силой рассматриваемой революции, результатом которой стало возникновение единственной в мире исламской республики. Опыт Ирана представляется интересным для понимания потенциала влияния идей на мобилизацию населения и оценки характера этого влияния. В современных условиях, когда происходит пересмотр западнцентричного мирового порядка, как никогда актуально изучать альтернативные подходы к урегулированию конфликтов, выявлять их преимущества и значение, опираясь на уже существующие практические примеры.

Abstract

This article is devoted to the consideration of the ideological prerequisites for the Islamic Revolution that took place in Iran in 1978-1979 and its impact on international relations. A feature of this revolution was that it largely occurred despite a number of objective factors. Revolutionary events took place despite the economic recovery and liberalization of social life in the country, achieved as a result of the reforms carried out by Shah Mohammad Reza Pahlavi in the 1960s. Ideological prerequisites of a religious nature became the main driving force of the revolution in question, which resulted in the emergence of the only Islamic republic in the world. The experience of Iran seems interesting for understanding the potential influence of ideas on the mobilization of the population and assessing the nature of this influence. In modern conditions, when the Western-centric world order is being revised, it is more relevant than ever to study alternative approaches to conflict resolution, identify their advantages and significance, based on existing practical examples.

Ключевые слова: Ислам, позитивный мир, революция, Иран, внешняя политика, реформы, конфликты

Keywords: Islam, positive peace, revolution, Iran, foreign policy, reforms, conflicts

Введение

Иран Ислам Республикасы заманбап эл аралык мамилелер системасында маанилүү орунду ээлейт. Ирандын географиялык абалы стратегиялык жактан пайдалуу, аймагы чоң, калкы көп мамлекет. Анын аймагы энергетикалык ресурстарга, тагыраак мунайга жана газга бай. Иран маанилүү мунай соода жолдорунда жайгашкан. Бул факторлор Ирандын дүйнөлүк саясаттагы саясий салмагын көрсөтүп турат. Ислам революциясына чейин эле геостратегиялык жана геоэкономикалык факторлордон улам монархиялык Иран эл аралык аренада маанилүү орунду ээлеген. Иран ошондой эле өз кызыкчылыктарынын көз карашынан алганда аймактык саясий маселелерди чечүүдө көз карандысыз багытты карманат жана эл аралык мамилелердин активдүү катышуучусу.

Жакынкы Чыгыштын, Борбордук жана Түштүк Азиянын, Кавказ-Каспий чөлкөмүнүн саясатына таасирин тийгизген мамлекет, 2023-жылы Иран аймактык коопсуздук жаатындагы маанилүү уюм болгон Шанхай Кызматташтык Уюмуна толук кандуу мүчө болду. Тышкы саясат – эгемендүү мамлекеттин саясатынын бир бөлүгү. Иран мамлекетинин тышкы саясаты өлкөнүн жана улуттун тагдырына, мамлекеттин көтөрүлүшүнө жана кулашына да таасирин тийгизет. Өлкөнүн тышкы саясатынын жана дипломатиясынын калыптанышы жана өнүгүшү географиялык, саясий жана экономикалык факторлорго негизделген. Колониялык доордо Иран өзүнүн географиялык абалынан жана энергетикалык ресурстарынан улам улуу державалардын ортосундагы атаандаштыктын маанилүү стратегиялык объектисине айланган жана бул Ирандын тарыхында өз изин калтырган.

XX-кылымдын экинчи жарымында Иран өзүнүн тышкы саясатында АКШ менен тыгыз байланыш түздү. 1970-жылдардын башында Британия Перс булуңунан чыгып кеткенден кийин, Иран АКШнын колдоосу менен Жакынкы жана Ортоңку Чыгышта «Батыш жандармынын» ролун аткарып, Американын бул аймактагы саясий союздашы болуп калган [1, б. 174]. 1979-жылы Ислам революциясынын жеңишинен кийин Ирандын тышкы саясатында өзгөрүүлөр болду. Ислам режими Ирандын акыркы шахы Мухаммед Реза шах жүргүзгөн тышкы саясаттан толук баш тартты. Тышкы саясаттын максаты – улуттук кызыкчылыктарга кызмат кылуу. Иран Ислам Республикасын (ИИР) негиздеген Аятолла Хомейни өлкөнүн тышкы саясий маселелерине өзгөчө көңүл бурган. Иран Ислам Республикасы түзүлгөндөн кийин ислам динине жана көз карандысыздык идеясына негизделген тышкы саясаттын принциптери жарыяланган. [2, б. 174]. Исламдык Ирандын тышкы саясаты Ислам революциясынын жеңишинен кийин Аятолла Хомейнинин диний жана саясий окууларынын негизинде калыптанган. Хомейнинин көз караштарындагы негизги идея – дин менен саясаттын биримдиги жана мамлекеттин толук көз карандысыздыгы. Анын окуусуна негизделген тышкы саясаттын негизги максаттары «ислам, кызыкчылыктар жана адилеттүүлүк» жана «биримдик» деген түшүнүктөр [3, б. 33]. Аятолла Хомейнинин тышкы саясий программасынын түзүлүшүнө эки «гигант» державанын биполярдык мезгилде жүргүзгөн саясаты, монархиялык режимдин АКШ менен союздашуудагы тышкы саясатынын багыты, өлкөнүн ичинде монархия менен улутчулдукту жайылтуу саясаты таасир эткен. Аятолла Хомейни Иран Ислам революциясынын лидери «Ак революцияга» чейин өлкөнүн саясий иштерине кийлигишпесе да, Пехлеви династиясынын негиздөөчүсү Реза шах Пехлевинин саясатын сындап, өз оюн билдирген. Хомейнинин өлкөнүн саясий аренасына чыгышы «Ак революция» доорунан башталган [4, б. 100]. "Ак ыңкылап" деп аталган реформалардын комплекси өлкөнү модернизациялоо максатында 1960-жылдардын башында

Мохаммад Реза Шах Пехлеви тарабынан көтөрүлгөн. Бул реформалар «Шах жана элдин» улуттук революциясы деп да аталды. 1963-жылы 26-январда шахтын реформалоо программасы жалпы элдик референдумга сунушталганда, диний лидерлер ага каршы чыгышкан. Шиит агымынын дин лидерлери, өзгөчө агрардык реформа алардын экономикалык кызыкчылыктарына сокку урганына нааразылыгын билдиришти. Диний лидерлердин оппозициясын Аятолла Хомейни жетектеген. 1963-жылдын 5-июнунда адамдардын өлүмүнө алып келген бийлик менен алардын каршылаштары ортосундагы кагылышуулардан кийин Аятолла Хомейни Мохаммад Реза Шахтын ички жана тышкы саясатын ачык айыпташкан. [5, б.125]. Өлкөдө Мухаммед Реза шахтын бийлигине каршы оппозиция түзүлдү. Аятолла Хомейни бийлик тарабынан куугунтукка алынып, 1964-жылы өлкөдөн сүргүнгө айдалган. Ал сүргүнгө чейин эле Батышка катуу антипатия жана жек көрүү сезими пайда болгон. Ал АКШ менен Израилди “Исламдын душмандары” деп эсептеген. Ал «Иран өкмөтүн АКШ менен Израилдин көз каранды (оюнчугу)» деп атап, шахты исламдын кызыкчылыктарына чыккынчылык кылып жатат деп айыптаган [6, б. 57]. Ал айрыкча Ирандын Израил менен алакасын айыптады. Түркияга качууга аргасыз болгон Хомейни 1965-жылы Иран жетекчилигинин уруксаты менен Түркиянын Бурса шаарынан Ирактын Нажаф шаарына көчүп барган. Ал Ирандан алыс болсо да, шах режимине каршы күрөшүн уланткан. Хомейни сүргүндөгүдөн кийин өзүнүн тышкы саясат программасын сунуштады. Анын тышкы саясаттагы мамилеси «чыныгы ислам башкаруусу батыштын мусулман өлкөлөрүнүн ички саясатына кийлигишүүсүн кабыл албайт» [6, б. 58]. Нажаф шаарында аятолла Хомейни ислам кыймылы жана мусулмандардын биримдиги боюнча өзүнүн көз карашын шиит жамаатынын алдында жайылта баштайт. Ал палестиналык качкындардын тагдыры жөнүндө айтат. [7, б. 128] Анын бул көз караштары Ислам Республикасынын тышкы саясатында чагылдырылган мусулман бир туугандык принциптеринин пайдубалын түптөгөн деп айтууга болот. Бирок, чет өлкөдө жүргөнү менен Иран менен байланышы үзүлгөн эмес. Ирандагы Пехлеви режиминин Америка менен жакындашуусу Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин башталган. 1949-жылы Иранда башталган нефтини улутташтыруу кыймылынын лидери доктор Моссадех 1953-жылы мамлекеттик төңкөрүш менен бийликтен четтетилген.

Руханий лидер бардык окуяларга баа берип, бардык көйгөйлөрдү изилдеп, аларды чечүүнүн жолдорун көрсөтөт. Бийликтин ар түрдүү борборлорунун болушунун шартында дал ушул руханий лидер бир пикирге келип, акыркы чечимди кабыл ала алат. Диний лидердин бийлиги бүткүл саясий системанын туруктуулугун аныктайт. Келечекте Конституцияга өзгөртүү киргизүү аракетин, руханий лидердин ыйгарым укуктарын кыскартууга багытталган, калктын олуттуу бөлүгүндө түшүнүүчүлүк таба албай, дин кызматкерлери менен салттуу институттардын каршылыгына дуушар болот. 1990-жылдардын башынан азыркы учурга чейинки Ирандын саясий өнүгүүсүн талдоо, мамлекеттик түзүлүштө олуттуу өзгөрүүлөр болбогондугуна жана руханий бийликтин үстөмдүгүнүн сакталышына карабастан, өлкөдө саясий турмушту либералдаштыруу тенденциялары бар экендигин көрсөтөт. Саясий партиялардын жана коомдук уюмдардын иш-аракетинин активдүүлүгү, граждандардын саясий жоопкерчилик кеңеши, коомдук маанайдын бара-бара демократиялаштыруунун пайдасына өзгөрүшү мунун далили. Батыштын стереотиптеринен айырмаланган формага ээ болгон либералдаштыруу мезгили күч структураларындагы карама-каршылыктардын курчушу менен мүнөздөлгөн татаал жана эки көз караш мааниге ээ болуп чыкты. ИИРдин саясий системасы мезгил-мезгили менен ыңкылаптан кийинки биринчи жылдардагы саясий

көрсөтмөлөргө кайра артка чегинүүгө дуушар болсо да, исламдык компонентти акырындык менен кыскартуу багытында өнүгүп жатат.

Р.М. Хомейни Ислам революциясын анын демилгечилери болгон ээликтен ажыратылгандардын жана эзилгендердин революциясы деп эсептеген. Анын пикиринде, ислам экономикасы капиталисттик да, коммунисттик да эмес көз карашта экенин белгилеген. Ошондуктан бул эки мазхабдын бири да Ислам көз карашынан мыйзамдуу эмес деп белгилеп кеткен. Бул эки көз караштын ортосундагы “талаш сөөк” болгон жеке менчик исламда “халал” (мыйзамдуу, уруксат берилген) жана “харам” (мыйзамсыз, тыюу салынган) принциптерин сактоо зарылчылыгы менен гана чектелип, укуктук негизде бар. Мындай көз караштарды жана идеяларды Р.М. Хомейнинин сүйлөгөн сөзүндө кездештирүүгө болот, ал төмөндөгүдөй белгилеп кеткен: «Мүлк маселеси кандайдыр бир мааниде мыйзамдуу да, шарттуу да, бирок бул ар ким каалаганын кыла алат жана каалаган мүлккө ээ болот дегенди билдирбейт, мыйзамдуулук шарият мыйзамдарына негизделген, сүткорлукка тыюу салынган, элдин мүлкү себепсиз пайдаланылбайт деген маселелерге токтолгон. [8, б. 23].

Имам Хомейнинин көз карашында, Ислам руханиятка чоң маани берип, адамдардын түйнө таанымал өсүшүнө тоскоол болбосо, материалдык нерселер ар бир инсандын иштери мыйзамдуу болууга тийиш. Эгерде ислам динине басым жасоону эске алсак “хумс”, “зекет” берүү жана ишке ашыруу боюнча ислам тарабынан белгиленген кайрымдуулуктун башка түрлөрүнөн да мыйзамдуу экенин көрөбүз.

Ислам революциясынын олуттуу максаттарынын бири – жакырчылыкты жоюу, иран улутунун ар түрдүү катмарлары социалдык ажырымды кыскартуу боюнча программалар ишке ашырылды. Анткени, жакырчылыкты жоюу позитивдүү тынчтыктын негиздеринин бири болуп саналат. Бул нерсеге ылайык эл аралык саясат тармагындагы көптөгөн эксперттер, экономикалык муктаждыктар ар түрдүү элдин ортосундагы согуштардын негизги себептеринин бири болуп саналат. Ислам революциясынын өзгөчөлүктөрүнүн бири Иран коомундагы салттуу дискриминациялоочу механизмдерди жок кылууга басым жасоо болду. Революциянын жана аны ишке ашырууга аракет кылгандардын максаты – ар бир адам өз аракетинин негизинде татыктуу жашоо деңгээлине жетиши болчу. Этникалык топтордун, уруулардын жана расанын чектөөлөрү инсандын каалаган кызматка жетүүсүнө тоскоол болбошу керек. Буга байланыштуу аятолла Хомейни социалдык адилеттүүлүккө басым жасап, алсыздарды коргоп, “бой көтөргөндөргө” каршы туруп, социалдык адилеттүүлүктү исламдын байлыкты жөнгө салууда жана коомдун жашоо деңгээлинде теңчиликке жетишүүдө чоң роль ойногон принциптеринин бири катары эсептеген. Анын пикири боюнча “Пайгамбарлар кедей-кембагалдарды мобилизациялоо, талап-тоноочуларды өз ордуна коюу жана социалдык адилеттүүлүктү калыбына келтирүү үчүн келишкен”. Р.М. Хомейнинин ар дайым жупуну жашоого, анын ичинде аткаминерлерге да басым жасоосу ислам экономикасы үчүн социалдык адилеттүүлүктүн маанилүүлүгүн көрсөтөт. [9, б. 377]. Социалдык адилеттүүлүк Ислам Республикасынын бар болушунун негиздеринин бири жана зомбулукка негизделген дискриминацияны жок кылуу керек дегенди билдирет. Ислам кедейлерди, жумушчуларды жана дыйкандарды колдойт. Ислам революциясы ислам менен демократиянын шайкештигин түшүндүрүп, эки чөйрөнүн – дин менен саясаттын өз ара байланышын аныктап, ошол эле учурда эки суроого – Платондун “Ким башкаруусу керек?” деген суроосуна жооп бере алды. Андан башка Макиавеллиан “Кантип башкаруу керек?” деген суроого руханий жана саясий өзгөчөлүктөргө, мамлекеттин баалуулуктарынын, ислам көз караштарынын жана бийликтин

демократиялык түзүлүшүнүн ортосундагы байланышка негизделген саясий системаны орнотуу зарыл деп белгилеп кеткен.

Мындай мамлекеттик түзүлүш ислам дининин замандын талаптарына шайкеш келишине, диний жаңыланууга жана мамлекетти башкаруу жөнүндөгү ислам идеяларынын кайра жаралуусуна негизделген. Башкаруунун республикалык ыкмасына жана мамлекеттик чечимдерди кабыл алууда элдин пикирине басым жасаган. Исламдашуу модели жана адилеттүүлүк руханий сыяктуу туруктуу ислам баалуулуктары саясий системанын негизи катары каралат. Ислам Республикасы дин менен саясаттын байланышын чагылдырып, динчилдик менен модернизацияны айкалыштыруу мүмкүн экенин көрсөттү. Ошол эле учурда мындай саясий система исламдашуу өнүгүү жолун жана секуляризм менен атеизмди жактагандардын айрымдарына мүнөздүү болгон инерцияны четке какты. Ислам ыңкылабынын мыйзамдуулугу Аллахтын өкүмдарлыгына, диний баалуулуктардын акыйкатына, элдин каалоосуна жана улуттун тагдырын аныктоо укугуна негизделген түзүмдү жарыя кылды. [9, б. 378].

«Ислам революциясын экспорттоо» идеясынын мааниси да түрдүү пикирлерди жаратты. Бир тараптан Ислам революциясын башка өлкөлөргө чындап жайылтуу катары чечмеленүүдө. Бул тууралуу Ирандын конституциясында жазылган. Ошондой эле бул ураандын мазмуну өлкөнүн эгемендүүлүгүн сактап калуу экени айтылат. [10, б. 9]. Ислам Республикасы түзүлгөндөн бери өлкөнүн тышкы саясатындагы маселелер бүгүнкү күнгө чейин өз маанисин жогото элек. Ошол кездеги «супер державалардын» бири болгон АКШнын гегемонисттик саясатына Ирандын каршылыгы ушул күнгө чейин уланып, елкенун бийликтери Израилди «таанбоо» саясатын карманып келе жатат. ИИРдин бул багыттары анын колониализмге жана гегемонизмге каршы тур-гандыгынын практикалык керунушу болуп саналат.

КОРУТУНДУ. Бул макалада талкууланган Ирандын тышкы саясатынын маселелери боюнча Аятолла Хомейнинин көз караштары Ирандын тышкы саясатынын максаттары жана кызыкчылыктары менен дал келет деп жыйынтык чыгарууга болот. Шах режиминин саясаты анын тышкы саясат маселелери боюнча көз карашынын калыптанышына таасирин тийгизген. Хомейнинин көз карашында көз карандысыздык, мусулмандарды коргоо, колониализмге каршы күрөшүү маселелери Иран Ислам Республикасынын тышкы саясатынын максаттарын жана негизги принциптерин жетекчиликке алган. Бул максаттар, милдеттер жана принциптер өз ара байланышта жана мазмуну боюнча бири-бирин толуктап турат. Алардын негизги мазмунун талдап көрсөк, Иран Ислам Республикасынын тышкы саясатында ислам динине жана улуттук кызыкчылыктарга артыкчылык берилгенин белгилесе болот. Өлкөнүн тышкы саясатынын алгачкы этабында “Батыш да, Чыгыш да эмес, ислам” жана “Ислам революциясын экспорттоо” принциптери негизги болгон. Бул ураандар Иран коомчулугунда жана Ирандан тышкары аймактарда түрдүүчө чечмеленип, түрдүү пикирлерди жаратты. Бул ураандар аркылуу Иран эки «гигант» державага каршы салмак катары өнүгүүнүн «үчүнчү жолун» сунуштап, өз эгемендүүлүгүн сактап калууга аракеттенди. Ирандын тышкы саясатынын маселелери жана багыттары азыркы мезгилде экономикалык жана саясий маселелерге байланыштуу өзгөрүүлөргө дуушар болду. Бирок өлкөнүн тышкы саясатында эгемендүүлүктү сактоо жана улуттук кызыкчылыктарды коргоо өз маанисин жогото элек. Иран Ислам Республикасынын Конституциясында бекитилген тышкы саясат концепциясы жана өлкөнүн саясий системасы эч кандай өзгөрүүгө дуушар болгон жок. Бул ушул концепцияга негизделген

тышкы саясий максаттар жана кызыкчылыктар бүгүнкү күндө да актуалдуу экенин көрсөтүп турат.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. Аббас Манучихри. Политическая система Ирана., СПб.: Петербургское Востоковедение, 2007.-240с.
2. Дорошенко Е.А. Шиитское духовенство в двух революциях : 1905-1911 и 1978-79гг. М.: Институт Востоковедения РАН, 1998. -240 с.
3. Кляшторина В.Б. Происхождение и трансформация лозунга иранской революции «на шарги, на гарби-эслами» // Иран: ислам и власть. М.: ИВ РАН, 2001. –С. 31-36.
4. Дунаева Е. Политическая система Исламской Республики Иран: вызовы либеральной модернизации //Россия и мусульманский мир. – 2016. – №. 9 (291). – С. 95-109.
5. Баранов А. В. Иран и египетская революция 2011 года: восприятия и трактовки //История и историческая память. – 2015. – №. 12. – С. 104-133.
6. Хачатрян Т. С. Исламская революция в Иране. принцип «исламской цивилизации»: вelayat-э факих //Science and education: problems and innovations. – 2020. – С. 55-58.
7. Kotov A. N. Иранская интеллигенция и Исламская революция 1978—1979 гг //Интеллигенция и мир. – 2012. – №. 2. – С. 126-138.
8. Ахмедов В. М. Религиозная политика Исламской Республики Иран в арабских странах Ближнего Востока //Пути к миру и безопасности. – 2024. – №. 1. – С. 66.
9. Amantir U. E. The main historical stages of the formation of Sunni and Shiite states //Евразийское Научное Объединение. – 2019. – №. 4-6. – С. 376-378.
10. Арунова М. 25 лет Исламской революции и российско-иранские отношения //Азия и Африка сегодня. – 2004. – №. 6. – С. 2-10.
11. Матназаров, С. А. Кыргызско иранских дипломатических отношений: состояние и перспективы / С. А. Матназаров, К. К. Камаева, А. А. Матмусаева // Вопросы востоковедения. – 2022. – № 1. – С. 59-62. – DOI 10.52754/16948653_2020_1_11. – EDN RXBZFR.
12. Исаков, К. А. Чыгыш ренессансынын көрүнүктүү илимпоз-энциклопедисти Абу Райхан Берунинин дүйнөлүк илимге кошкон салымы / К. А. Исаков, Э. И. Жалалов // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология. – 2023. – No. 1(1). – P. 13-22. – DOI 10.52754/16948823_2023_1(1)_3. – EDN RUKGLV.
13. Зууридинов, Ө. Зороастризмдин Орто Азиядагы тарыхы / Ө. Зууридинов // Вестник Ошского государственного университета. – 2025. – No. 1. – P. 212-220. – DOI 10.52754/16948610_2025_1_18. – EDN LALOJK.